

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1.9.50

به نام خدا



دانشکده حقوق  
گروه حقوق خصوصی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

## تعهدات بیمه گذار و بیمه گر در بیمه های اشخاص

استاد محترم راهنما:

جناب آقای دکتر منصور امینی

۱۳۸۶ / ۸ / ۲۷

استاد محترم مشاور:

جناب آقای دکتر عبدالرسول قدک

اطلاعات ثبت شده در دفتر اسناد رسمی

نگارش:

محمدرضا منوچهری

۱۵۰۹۳۵

تابستان ۱۳۸۶

۱۱۹۵۵

## تقدیم نامه

«این اثر هر چند ناچیز، هدیه به ارواح طیبه شهدای جنگ تحمیلی که با تقدیم خون پاک خویش برگ زرین دیگری در تاریخ جملگی افتخار ایران زمین رقم زدند؛ بالاخص روان شاد پدرم (شهید غلامرضا) که با نثار خون خویش از کیان این آب و خاک دفاع نمود و نام و یادش در هر جا سند افتخاری است از برایم و تقدیم به مادر مهربانم، آن اسوه بردباری و ایثار.»

## سیاسگزاری

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ»

اکنون که این پژوهش به پایان رسیده، جا دارد که مراتب تقدیر و تشکر خود را از استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر منصور امینی اعلام نمایم. نیز از استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر عبدالرسول قدک که علاوه بر استفاده از راهنمایی ایشان در امر پژوهش، در طول دوره تحصیلی نیز از محضر ایشان در درس حقوق تجارت تطبیقی بهره‌مند بودم. همچنین مراتب قدردانی خویش را از اساتید محترم داور، جناب آقایان، دکتر امیرحسین فخاری - استاد بنده در درس حقوق تجارت - و دکتر غلامعلی سیفی‌زیناب که قبول زحمت نموده و داوری این پایان‌نامه را عهده‌دار گردیده‌اند، اعلام می‌نمایم.

در خاتمه نیز بر خود فرض می‌دانم که از دوست دانشمند و فاضل، جناب آقای دکتر مصطفی‌السان که با همیاری خویش، بنده را در انتخاب موضوع کمک نمودند، صمیمانه تشکر نمایم.

و من الله توفیق

محمدرضا منوچهری

## علايم اختصاری

### فارسی

بدون تاریخ  
بدون ناشر  
صفحه  
صفحات  
قانون بیمه  
قانون مدنی  
نگاه کنید

بی تا  
بی نا  
ص  
صص  
ق.ب  
ق.م  
نک

### لاتین

Article  
Code des assurances  
Following page  
Opera citato  
Page  
Pages

Art  
CDA  
ff  
Op.cit  
P  
P.P

## چکیده

بیمه‌های اشخاص به عنوان نسل دوم تأمین بیمه‌ای - پس از بیمه دریایی - با هدف عالی تأمین خسارات انسانی به وجود آمده است. قرارداد به عنوان مبنای این نوع از بیمه، مبنای تحلیل روابط فیما بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار است، که در «سند بیمه‌نامه» تجلی می‌یابد و بهترین مرجع برای تشخیص حقوق و تکالیف طرفین نیز به شمار می‌آید. بنابراین در نگاه نخست، رابطه طرفین بیمه‌های اشخاص را باید تحلیل «قراردادی» کرد. هرچند که احتمال مسؤولیت غیرقراردادی به دلیل تحقق شرایط این نوع از مسؤولیت در رابطه طرفین (بیمه‌گر و بیمه‌گذار) و رابطه ایشان با اشخاص ثالث (ذینفع، بیمه‌شده غیر از بیمه‌گذار و...) وجود دارد. در این پایان‌نامه، ابعاد حقوقی تعهدات و حقوق بیمه‌گر و بیمه‌گذار به طور دقیق و کامل، با در نظر گرفتن رویه بیمه‌ای، سابقه قضایی، واقعیت‌های اجتماعی و حقوق تطبیقی مورد بررسی قرار می‌گیرد. نظر به «مستمر» بودن کلیه اقسام بیمه‌های اشخاص، بررسی رابطه حقوقی طرفین نیز با لحاظ این معیار، شامل مرحله پیش از انعقاد قرارداد، حین و دوره پرداخت اقساط حق بیمه و در زمان تحقق تعهد بیمه‌گر مبنی بر پرداخت سرمایه بیمه‌ای، خواهد بود. اصل بنیادین «حسن‌نیت» در طول این پژوهش - به عنوان اصلی که تمام جنبه‌های بیمه‌های اشخاص را تحت‌الشعاع قرار داده - موضوع بررسی خواهد بود.

طرح مباحث در دو بخش جداگانه با عنوان تعهدات بیمه‌گذار و تعهدات بیمه‌گر انجام می‌شود و در ضمن هر بخش، بحث‌های مربوطه طرح خواهد شد. در خاتمه، پس از نتیجه‌گیری، راهکارهای عملی و اجرایی ارائه خواهد شد.

**واژگان کلیدی:** قانون بیمه، قانون مدنی، تعهدات، حسن‌نیت، حق بیمه، سرمایه بیمه‌ای.

## عناوین اصلی

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	<b>کلیات</b>
۷	الف. مفاهیم بیمه‌ای
۱۱	ب. سابقه تاریخی بیمه‌های اشخاص
۱۵	ج. اقسام بیمه‌های اشخاص
۲۳	<b>بخش اول: تعهدات بیمه‌گذار</b>
۲۶	فصل اول: تعهدات بیمه‌گذار قبل از وقوع حادثه
۲۷	گفتار اول: رعایت حد اعلای حسن‌نیت
۵۹	گفتار دوم: پرداخت به‌موقع حق بیمه
۷۸	گفتار سوم: اعلام تشدید خطر
۹۱	گفتار چهارم: عدم ارتکاب تقصیر در وقوع حادثه
۹۴	گفتار پنجم: تعهدات بیمه‌گذار نسبت به بیمه‌گر در رابطه با بیمه‌شده یا ذینفع
۱۰۲	فصل دوم: تعهدات بیمه‌گذار بعد از وقوع حادثه
۱۰۳	گفتار اول: جلوگیری از توسعه آثار حادثه
۱۰۵	گفتار دوم: اعلام به‌موقع وقوع حادثه
۱۱۰	گفتار سوم: تحویل به‌موقع مدارک لازم برای پرداخت سرمایه بیمه‌ای
۱۱۳	<b>بخش دوم: تعهدات بیمه‌گر</b>
۱۱۶	فصل اول: تعهدات بیمه‌گر حین انعقاد قرارداد
۱۱۷	گفتار اول: بررسی ایجاب بیمه‌گذار
۱۲۶	گفتار دوم: رعایت اصل حسن‌نیت
۱۳۱	فصل دوم: تعهدات بیمه‌گر بعد از انعقاد قرارداد
۱۳۲	گفتار اول: اعطای تمام حقوق مقرر در بیمه‌نامه
۱۳۶	گفتار دوم: نگهداری ذخایر فنی
۱۳۸	گفتار سوم: کاهش یا رد حق بیمه به بیمه‌گذار
۱۵۵	گفتار چهارم: پرداخت سرمایه بیمه‌ای در صورت وقوع حادثه
۱۶۴	فصل سوم: موارد عدم تعهد بیمه‌گر
۱۶۵	گفتار اول: استثنائات تعهد بیمه‌گر
۱۸۴	گفتار دوم: سقوط تعهد بیمه‌گر
۱۹۳	نتیجه‌گیری
۱۹۷	ارایه راهکارهای عملی و اجرایی
۱۹۹	منابع و مأخذ
۲۱۰	فهرست تفصیلی

## مقدمه

### الف). طرح و تحدید موضوع

انسان موجودی دور اندیش و آینده‌نگر است و به مدد خرد و اندیشه‌ای که خداوند در وجود او به ودیعت نهاده، قادر است بر مشکلات فایق آید. با این وجود در دنیای امروز انسان در هر موقعیت اقتصادی و اجتماعی که باشد، همواره ممکن است با حوادث و مخاطرات گوناگونی مواجه شود، که آسایش و آرامش زندگی وی و خانواده‌اش را به خطر اندازد. گذشته از حوادثی که جان و مال انسان را تهدید می‌کند، نگرانی از آینده مبهم و نامطمئن و دلهره و اضطراب از وضع آن نیز بر فعالیت اشخاص تأثیر گذارده، قدرت خلاقیت و ابتکار آنها را کاهش می‌دهد. به دیگر سخن، گذرگاه آدمی در این جهان آکنده از مخاطرات و حوادث غیر قابل پیش‌بینی بی‌شماری است که علاوه بر دستاوردهای مادی، زندگی او را نیز در معرض صدمه و آسیب دائمی قرار داده است. علم و فناوری کنونی هر چند بر بسیاری از این حوادث فائق آمده و آثار و عواقب ناگوار حاصله از آن را حذف کرده یا کاهش داده، مع‌هذا از سوی دیگر بر تعداد و تنوع آنها نیز افزوده است. بنابراین انسان‌ها همچنان در محیطی به سر می‌برند که نگرانی و عدم امنیت بر کلیه تلاش‌ها و فعالیت‌های ایشان سایه افکنده و آن را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. با این اوصاف طبیعی است که مقوله امنیت و آسایش خاطر در حیات انسان از اساسی‌ترین نیازهای اولیه وی شناخته شود؛ به طوری که شروع و آغاز هر تلاشی مشروط به تأمین امنیت و اطمینان در آن باشد. در جایی که بحث از آسایش و امنیت انسان و تأمین تمامیت جسمانی اوست، بیمه‌های اشخاص پاسخگوی این نیاز هستند. در حقیقت می‌توان ادعا نمود کالایی که این قسم از مؤسسات بیمه عرضه می‌کنند، امنیت و اطمینان است که اهمیت و ارزش آن بر هیچ کس پوشیده نیست. به‌واقع بیمه‌های اشخاص تأمین‌کننده زبان‌های جسمانی‌اند که امکان دارد در اثر وقوع حوادث مختلف و یا بروز بیماری‌های گوناگون بر ابناء بشری عارض گردند.

به لحاظ تقسیم‌بندی، بیمه‌های اشخاص زیر مجموعه‌ای از بیمه‌های بازرگانی (بیمه‌های اختیاری) است، که موضوع آن تمامیت جسمانی شخص بیمه‌گذار است. زندگی، مرگ، خسارات جانی، بیماری و... از اقسام عمده این بیمه هستند. در صورت تحقق هر یک از خطرات موضوع بیمه، شخص بیمه‌گر متعهد است مبلغ معینی که در قرارداد مشخص شده (سرمایه بیمه‌ای) را، فارغ از میزان خسارت به ذی‌نفع



بیمه پرداخت نماید. بیمه عمر - با کمی اغماض بیمه عمر در صورت حیات<sup>۱</sup> - از این قاعده عام مستثنی نیست. زیرا در آن بیش از دو بحث مطرح نیست. یا بیمه عمر شخص برای تأمین مستمری دوران کهولت و از کارافتادگی اوست و یا تضمین آینده استفاده‌کنندگان بیمه‌ای. البته نهادی مبتنی بر جمع این دو قالب؛ یعنی بیمه عمر مختلط نیز منتفی نمی‌باشد. اما در هر حال پرداخت سرمایه بیمه‌ای در بیمه‌های اشخاص، فارغ از میزان خسارتی است که وارد شده است - به استثناء بیمه مکمل درمان - و به همین دلیل برخی به جای بیمه اشخاص، اصطلاح بیمه سرمایه را نیز در این باره به کار برده‌اند.<sup>۲</sup> علاوه بر بیمه عمر، بیمه حوادث (خسارات جانی)، بیمه‌های بهداشت و درمان و بیمه مکمل درمان، از دیگر رشته‌های بیمه اشخاص هستند. در بیمه‌های عمر، تعهدات بیمه‌گر وابسته به طول حیات بیمه‌گذار است. در بیمه حوادث، بیمه‌گر مکلف است مبلغ مشخصی را در پی تحمل خسارت جانی به بیمه‌گذار بپردازد. بیمه مکمل درمان و بیمه هزینه‌های بیمارستانی علی‌الاصول تکمیل‌کننده بیمه‌های اجتماعی یا بیمه خدمات درمانی و امثال آن در پرداخت هزینه‌های درمان است. در این نوع از بیمه، تعهدات بیمه‌گر محدود به هزینه‌های صورت گرفته می‌باشد و لذا ماهیت آن تا حدی به بیمه‌های خسارت شباهت است. از این رو تا حد زیادی با بیمه اشخاص تفاوت دارد. معذک در تقسیم‌بندی کلاسیکی که در این خصوص وجود دارد، بیمه مکمل درمان نیز زیر مجموعه‌ای از بیمه اشخاص (بیمه سرمایه اشخاص) می‌باشد.

در بیمه‌های اشخاص اصول گرامت و قائم‌مقامی (جان‌شینی)، جایگاهی ندارند. همچنین این قسم از قراردادهای بیمه واجد اوصافی همانند: لازم بودن، رضایی بودن، معوض بودن، الحاقی بودن، اتفاقی بودن و مستمر بودن می‌باشند.

### ب). انگیزه انتخاب موضوع

آنچه موجب انگیزه نگارنده در انتخاب موضوع شد، اولاً بکر بودن آن بود که اولویت اول را به خود اختصاص داد و کمترین مزیت آن، اجتناب از انجام یک کار تکراری است. همچنین عدم تدریس - لاقلاً اجباری - حقوق بیمه در دانشکده‌های حقوق کشور، این انگیزه را برای انتخاب موضوع مضاعف کرد و

<sup>۱</sup> اغماض از این بُعد که تحقق حادثه در بیمه عمر در صورت حیات، قابل تأمل است و به نظر می‌رسد که نتوان زنده ماندن شخص در ظرف زمانی معین را حادثه قلمداد نمود.

<sup>۲</sup> بابایی، ایرج، حقوق بیمه، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران ۱۳۸۲، ص ۲۶.

توفیق اجباری را نصیب نگارنده نمود تا به مطالعه بیشتر کتب بیمه‌ای که تاکنون به رشته تحریر در آمده، بپردازد. علاوه بر موارد فوق، ابهامات متعددی که در زمینه موضوع وجود داشت، خود نیز عامل دیگری برای انتخاب این موضوع به عنوان پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد شد.

### ج. سابقه انجام موضوع

در بررسی سابقه انجام کار تحقیقی راجع به این موضوع تا زمانی اتمام این پایان‌نامه نگارنده به کار مستقلی که به‌نحو اختصاصی به این موضوع پرداخته باشد، برخورد ننمود. البته در خصوص برخی از زیر مجموعه‌های این موضوع، آثاری به‌شکل پراکنده مقالاتی به رشته تحریر در آمده است. اما می‌توان ادعا نمود که بیشتر مسایل مرتبط با حقوق بیمه، در مقایسه با سایر موضوعات حقوقی به نوعی مطرود واقع شده‌اند و آنچنان که شایسته است به بررسی آنها پرداخته نشده است.

### د. حقوق تطبیقی

در این نوشتار تلاش شده در حد توان در کنار بیان تعهدات بیمه‌گذار و بیمه‌گر در حقوق ایران به بررسی تطبیقی موضوع با حقوق خارجی نیز پرداخته شود. باید اذعان نمود که در زمینه حقوق بیمه، کشورهایی همچون انگلیس، آمریکا و فرانسه پیشتاز بوده و می‌باشند و خاستگاه این نهاد حقوقی، کشورهای غربی می‌باشند. لذا در کنار تحلیل‌هایی که راجع به مسایل حقوق بیمه کشورمان ارایه می‌شود، در مواردی به مقایسه آن با حقوق کشورهای فوق‌الذکر نیز پرداخته شده است.

### ه. فایده موضوع

بی‌شک، بیمه از هر قسم آن که باشد، در زمره مسایلی است که جنبه کاربردی آن بسیار بیش از جنبه تئوریک آن است؛ به عبارت دیگر علی‌رغم آنکه از منظر حقوقی کمتر به بررسی موضوعات حقوق بیمه پرداخته شده، ولی با این وجود حقوق بیمه و به‌خصوص موضوع مانحن‌فیه از موضوعاتی است که مردم به شکل روزمره در تعامل با مؤسسات بیمه با آن سر و کار دارند. تعهدات طرفین قرارداد در زمره موضوعاتی است که هر لحظه امکان بروز اختلاف نسبت بدان وجود دارد. اختلافاتی که ممکن است نسبت به اصل وجود تعهد، زمان و نحوه اجرای آن پدید آید. بنابراین ملاحظه می‌شود که موضوع انتخابی بیشتر از آن که جنبه تئوریک داشته باشد به لحاظ کاربردی بودن، منشأ اثر می‌باشد.

## و. سوالات اساسی

۱. در خصوص تعهدات بیمه‌گذار و بیمه‌گر، چگونه می‌توان قواعد عام راجع به تعهدات در قانون مدنی را با قانون بیمه تطبیق داد؟ در فرض متعارض بودن این دو، کدام یک تقدم خواهند داشت؟
۲. تعهدات بیمه‌گذار بر چه اساسی تحلیل می‌شوند؟ آیا صرف سند بیمه‌نامه کفایت می‌کند، یا اینکه می‌بایست اصول و قواعد حقوقی و عرف بیمه‌ای را نیز منظور نمود؟
۳. تعهدات بیمه‌گر بر چه مبنایی قابل تحلیل است؟ ابعاد و آثار این تعهدات چگونه تبیین می‌شود؟
۴. حقوق داخلی در باب تعهدات بیمه‌گذار و بیمه‌گر با چه خلأهایی روبروست و چه راهکارهایی برای رفع آن می‌توان ارایه نمود؟

## ز. طرح و توجیه پلان

پایان‌نامه حاضر با موضوع «تعهدات بیمه‌گذار و بیمه‌گر در بیمه‌های اشخاص» در دو بخش تدوین یافته است. مطابق روال اکثر پایان‌نامه‌های تدوین شده، در ابتدا به ذکر کلیاتی از موضوع پرداخته شده است. در بخش اول سخن از تعهدات بیمه‌گذار - ایجاب‌کننده قرارداد بیمه - و حدود آن، سخن به میان آمده و در بخش دوم نیز تعهدات بیمه‌گر - قبول‌کننده قرارداد بیمه - و حدود و ثغور آن ذکر شده است. با توجه به اینکه عقد بیمه در زمره عقود مستمر است، لذا بر همین اساس، در بخش اول، تعهدات بیمه‌گذار در دو مرحله قبل و بعد از وقوع حادثه، مورد بررسی قرار گرفته و برای خارج ساختن پلان از عناوین تکراری، در بخش دوم و در رابطه با تعهدات بیمه‌گر به تقسیم‌بندی تعهدات به دو مرحله حین و بعد از انعقاد قرارداد، پرداخته شده است.

در نتیجه‌گیری نیز علاوه بر ذکر نواقص ق.ب.ایران در رابطه با بیان تعهدات طرفین به بیان راهکارهای مناسب برای برون‌رفت از وضعیت فعلی و شفاف شدن تعهدات طرفین پرداخته خواهد شد.

## کلیات

### الف. تعاریف بیمه‌ای<sup>۱</sup>

قبل از ورود به بحث ضرورت دارد تا مباحث مقدماتی راجع به مفاهیم و اصطلاحات مطرح گردد. بررسی هر موضوعی مستلزم آن است که مفاهیم مربوطه به‌طور دقیق تشریح شوند.

#### ۱. بیمه

در این قسمت به بررسی معانی لغوی و اصطلاحی بیمه، صرف‌نظر از نوع آن می‌پردازیم.

#### ۱-۱. تعریف لغوی

بیمه یک واژه حقوقی فارسی است. ولی در معنی و تاریخ بنای آن نظریات مختلفی بیان گردیده و در این خصوص اختلاف نظر وجود دارد. به نظر برخی بیمه یک واژه فارسی خالص است، که از هیچ زبانی وارد فارسی نشده است و ریشه آن نیز احتمالاً «بیم» به معنای ترس می‌باشد.<sup>۲</sup> کسانی همچون مرحوم علی‌اکبر نفیسی (ناظم‌الاطباء)، در فرهنگ نفیسی نیز بیمه را واژه فارسی و به معنی خطر دانسته است و همین معنی در اشتقاق و اضافه واژه بیمه دیده می‌شود؛ نظیر بیم‌گاه؛ یعنی محل خطر و بیم‌جان؛ به معنای خطر جان.<sup>۳</sup>

اما مرحوم دهخدا بیمه را اخذ شده از زبان هندی می‌داند و آن را چنین تعریف می‌نماید: «ضمانت مخصوصی است از جان یا مال، که در تمدن جدید رواج یافته است؛ این طور که برای شخص یا مال مبلغی به شرکت بیمه می‌دهند و در صورت اصابت خطر بر جان یا مال، شرکت مبلغ معینی می‌دهد».<sup>۴</sup>

<sup>۱</sup> Definition.

<sup>۲</sup> جهانشاهی، محمد، بیمه از نظر حقوق مدنی، مجله کانون وکلاء دادگستری، شماره ۴۲، سال ۱۳۳۴، ص ۹۳.

<sup>۳</sup> نفیسی، علی‌اکبر، فرهنگ ناظم‌الاطباء، جلد اول، چاپ تهران ۱۳۱۷، ص ۴۹.

<sup>۴</sup> دهخدا، علی‌اکبر، فرهنگ دهخدا، چاپ دانشگاه تهران ۱۳۴۸، ص ۶۰۴.

فرهنگ معین نیز بیمه را فارسی، معادل عنوان «بیمه» در زبان‌های اردو و هندی دانسته و آن را چنین تعریف می‌نماید:

«عملی است که اشخاص با پرداخت وجهی قراردادی منعقد می‌کنند، که چنانچه موضوع بیمه‌گذاشته به‌نحوی از انحاء در خطر افتد، شرکت بیمه از عهده خسارت برآید».

ایشان معنای لغوی بیمه را ضمانت نیز دانسته و کلمات بیمه کردن، بیمه‌کننده و بیمه‌گذار را نیز از مشتقات کلمه بیمه به‌شمار آورده است.<sup>۱</sup>

در لغت عرب برای مفهوم بیمه واژه تأمین را برگزیده‌اند و از قرارداد بیمه با نام «عقد التأمین» یاد می‌کنند. کلمه مزبور از ریشه «امن» برگرفته شده و به‌معنی اطمینان و آرامش خاطر است و یادآور این مسأله است که بیمه‌گذار، از جان یا مال خود آرامش خاطر می‌یابد.<sup>۲</sup>

در زبان لاتین نیز کلمه سکوروس معادل واژه بیمه به کار رفته، که به معنای اطمینان می‌باشد. کلمه «سیکورتا» یا همان «سیکورتا» که در فتوای جماعتی از فقها دیده می‌شود از همین کلمه سیکوروس نشأت گرفته است.<sup>۳</sup>

فرهنگستان ایران، بیمه را اصطلاحی بانکی شمرده و در تعریف آن می‌گوید:

«عملی است که اشخاص با پرداخت پول، مسؤولیت کالا یا سرمایه یا جان خود را به عهده دیگری می‌گذارند و بیمه‌کننده در هنگام زیان باید مقدار زیان را بپردازد».<sup>۴</sup>

## ۱-۲. تعریف اصطلاحی

بیمه در معنای اصطلاحی نیز از معنی لغوی چندان دور نیفتاده و تقریباً معنایی مشابه با معنای لغوی خود دارد. واژه بیمه که در زبان فرانسه Assurance و در زبان انگلیسی Insurance نامیده می‌شود، ظاهراً به کلام فارسی شباهت دارد، ولی معلوم نیست از چه تاریخی مصطلح شده و غرض از استعمال آن چه بوده است.

ژان فوراستیه دانشمند فرانسوی بیمه را چنین تعریف می‌نماید:

<sup>۱</sup> معین، محمد، فرهنگ معین، جلد اول، چاپ امیرکبیر، تهران ۱۳۶۲، ص ۶۳۳.

<sup>۲</sup> مطهری، (شهید) مرتضی، بررسی مسأله فقهی بیمه، انتشارات میقات، ۱۳۶۱، ص ۲۳.

<sup>۳</sup> عرفانی، توفیق، قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران، چاپ اول، انتشارات کیهان، تهران ۱۳۷۱، ص ۸.

<sup>۴</sup> ایزدپناه، مسیح، جزوه حقوق بیمه، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، سال تحصیلی ۱۳۷۸-۱۳۷۷، ص ۲.

«بیمه عملی است که به موجب آن یک شخص در ازای پرداخت وجهی تعهد جبران خسارت در صورت تحقق خطری را بدست می‌آورد و این جبران خسارت، توسط مؤسسه یا سازمانی تعهد می‌شود که مجموعه‌ای از خطرات را قبول کرده، آثار آنها را با استفاده از قوانین آماری تعدیل می‌کند»<sup>۱</sup>.

نکته موجود در این تعریف ذکر عنوان سازمان است، که سبب شده تا عملیات بیمه اجتماعی را که توسط سازمان‌های دولتی یا شبه دولتی انجام می‌شوند، مشمول تعریف قرار گیرند.

همچنین در تعریفی دیگر از بیمه، چنین آمده است:

«بیمه‌گر یا مؤسسه بیمه شخصی است که در ازای دریافت وجهی به نام حق بیمه - که البته بر اساس آمار خسارت‌های واقعی محاسبه می‌شود - از عده‌ای بیمه‌گذار تعهد می‌کند، که در صورت وقوع حوادث، خسارت ناشی از آن را جبران نماید و یا در موعدهی معین وجهی را بپردازد»<sup>۲</sup>.

بیمه را اینگونه نیز تعریف نموده‌اند: «بیمه عبارت است از اینکه تعدادی از افراد حقیقی<sup>۳</sup> یا حقوقی که در معرض خطر مشترک هستند، مبالغی بر حسب نوع خطر و میزان خسارت احتمالی به شخص معینی به نام بیمه‌گر می‌پردازند، تا در صورتی که خطری برای احدی از مشترکین پیش آمد، شخص بیمه‌گر خسارت مقرر را از مبالغ جمع‌آوری شده بپردازد»<sup>۴</sup>. ایرادی اساسی این تعریف آن است که شامل برخی از اقسام بیمه‌های عمر نمی‌شود. چه اینکه در این قسم از قرارداد بیمه - لاقلاً در بیمه عمر در صورت حیات - خسارتی وارد نمی‌شود تا بخواهیم در مقام جبران آن برآییم. ماده ۱ ق.ب نیز تعریف ذیل را از بیمه ارایه داده است: «بیمه عقدی است که بموجب آن یکطرف تعهد می‌کند در ازاء پرداخت وجهی یا وجهی از طرف مقابل، در صورت وقوع یا بروز حادثه، خسارات وارده بر وی را جبران نموده و یا وجه معینی بپردازد».

این تعریف صرفاً رابطه بین دو طرف قرارداد و جنبه حقوقی آن را بیان می‌کند، در حالی که بیمه دارای جنبه‌های فنی نیز می‌باشد. عمل بیمه‌ای احتیاج به تشکیلات معینی دارد. زمانی می‌توان گفت در مقابل خطر معینی بیمه شده‌ایم که از نظر فنی شرایطی وجود داشته باشد؛ به عبارت دیگر سازمان و تشکیلات منظمی لازم است تا از لحاظ فنی و محاسبات دقیق متکی به آمار و احتمالات، خطر مورد نظر

<sup>۱</sup> جباری، غلامحسین، مؤسسات بیمه، چاپ دوم، انتشارات پیروز، تهران ۱۳۴۹، ص ۱۳.

<sup>۲</sup> پیشین، ص ۱۴.

<sup>۳</sup> Natural person.

<sup>۴</sup> مدنی کرمانی، عارفه، حقوق بیمه، چاپ اول، انتشارات مجد، ۱۳۷۶، ص ۳۰.

را به عهده گرفته، قادر به تحمل آثار آن باشد. تشکیلات منظم بیمه وقتی بوجود می‌آید که: اولاً، شمار بیمه‌گذاران به اندازه کافی زیاد باشد. ثانیاً، خطرهای پراکنده باشند. ثالثاً، خطرات مشابه باشند. با توجه به مطالب اخیر می‌توان بیمه را به صورت زیر تعریف کرد:

«بیمه عملی است که بموجب آن یک طرف (بیمه‌گر)، با متشکل کردن گروهی (بیمه‌گذاران)، در یک سازمان منظم به نام مؤسسه بیمه، تعهد می‌کند در ازاء وجه یا وجوهی (حق بیمه) که هر یک از آنان به این سازمان می‌پردازد، در صورت وقوع و یا بروز حادثه یا حوادث معینی برای هر یک از آنها خسارت‌های وارده را جبران نموده، یا وجوه معینی را بپردازد». این تعریف که در حقیقت به وجود سازمان و تشکیلاتی منظم و مبتنی بر قوانین آمار تکیه می‌کند، می‌تواند تمام انواع بیمه‌های بازرگانی را در بر گیرد.

## ۲. بیمه‌نامه<sup>۱</sup>

قرارداد بیمه از هر قسم که باشد در سند مکتوبی به نام «بیمه‌نامه» تجلی می‌یابد. بیمه‌نامه سندی است که عقد بیمه و شرایط بیمه در آن نوشته می‌شود. این سند ممکن است رسمی و یا عادی باشد، اما عملاً از بیمه‌نامه عادی استفاده می‌شود.<sup>۲</sup> به موجب ماده ۳ ق.ب، مصوب ۱۳۱۶/۲/۷، در بیمه‌نامه باید تاریخ انعقاد قرارداد، نام بیمه‌گر و بیمه‌گذار، موضوع بیمه، حادثه یا خطری که عقد بیمه به مناسبت آن منعقد شده، ابتدا و انتهای بیمه و حق بیمه و میزان تعهد بیمه‌گر در صورت وقوع حادثه، به طور صریح قید شود.

بیمه‌نامه‌های صادره می‌بایست به نام شخص معین اعم از حقیقی و حقوقی صادر گردد. بنابراین نمی‌توان در قراردادهای بیمه اشخاص، بیمه‌نامه را بدون نام و به شکل حامل صادر کرد. در حقوق کشورمان، استثنائاً در رشته بیمه حمل و نقل، می‌توان بیمه‌نامه را به صورت حامل (بدون نام) صادر

<sup>۱</sup> Policy.

<sup>۲</sup> قبل از انقلاب که شرکت‌های بیمه‌ای خارجی اجازه فعالیت در خصوص بیمه را در خاک ایران داشتند، تنظیم بیمه‌نامه در قالب سند رسمی رواج بیشتری داشت. اما بعد از انقلاب، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران شرکت‌های خارجی را از انجام فعالیت‌های بیمه‌ای در ایران منع نمود و لذا در حال حاضر، تنظیم بیمه‌نامه در قالب یک سند رسمی به ندرت اتفاق می‌افتد. برای اطلاعات بیشتر در این خصوص نک: لایحه قانون ملی شدن مؤسسات بیمه و مؤسسات اعتباری، مصوب آبان ۱۳۵۸.

کرد.<sup>۱</sup> شروع اعتبار قرارداد بیمه در متن بیمه‌نامه درج می‌شود. در کشورمان غالباً ساعت ۱۲ ظهر روز صدور یا فردای روز صدور ملاک قرار می‌گیرد. در برخی کشورها آغاز اعتبار بیمه‌نامه ساعت ۱۶، گاهی نیز ساعت ۲۴ روز صدور است. به هر حال این امر به توافق طرفین قرارداد وابسته است، ولی حتماً باید ساعت دقیق آن مشخص باشد تا در لحظه وقوع حادثه و تحقق خطر بیمه‌شده همه چیز مشخص باشد و تردیدی ایجاد نشود که آیا حادثه قبل از آغاز اعتبار قرارداد بیمه حادث شده است یا بعد از آن. در صورتی که در خصوص مسأله مزبور اهمالی صورت گیرد و مسأله به‌طور دقیق مشخص نشود، می‌تواند در دسرهای فراوانی را برای طرفین فراهم نماید. به‌خصوص در مواردی که بر اساس قراین و امارات موجود نیز نتوان زمان وقوع حادثه را مشخص کرد. از طرفی بیمه‌گر نمی‌داند که آیا مبلغ پرداختی، بر مبنای قرارداد منعقد شده است یا خیر؟ و از این رو در مسایل محاسباتی خود دچار تردید و دو دلی می‌شود. در طرف مقابل، بیمه‌گذار نیز دچار مشکل شده، بعضاً با مقاومت شدید شرکت‌های بیمه برای پرداخت مبلغ مندرج در بیمه‌نامه روبرو خواهد شد.

بیمه‌نامه که دستور نوشتن آن در ماده ۲ ق.ب ایران<sup>۲</sup> پیش‌بینی شده، البته عنصر منحصر سازنده قرارداد بیمه نیست، بلکه صرفاً یکی از ادله اثبات آن است.<sup>۳</sup> به لحاظ رویه عملی، شرکت‌های بیمه در فرم بیمه‌نامه قسمتی از شرایط عمومی بیمه‌نامه را چاپ می‌کنند. این قسمت شرایط عمومی بیمه‌نامه تلقی می‌شود. قسمت دیگر نیز با دست یا با ماشین تحریر پر می‌شود، که آن را شرایط ویژه بیمه‌نامه می‌گویند.<sup>۴</sup> قسمتی دیگر در بیمه‌نامه وجود دارد که به شرایط خصوصی بیمه‌نامه معروف است. شرایط عمومی، شرایطی است که برای تمام بیمه‌گذاران یک رشته یکسان است و در پشت بیمه‌نامه چاپ می‌شود، مانند شرایط عمومی بیمه عمر، شرایط عمومی بیمه حوادث ورزشی و... . شرایط خصوصی، مخصوص یک بیمه‌گذار معین است و مشخصات بیمه‌گذار، موضوع بیمه، حق بیمه، خطرهای بیمه‌شده، مدت قرارداد (شروع و خاتمه) و میزان تعهد بیمه‌گر در آن قید می‌شود. شرایط ویژه نیز در مقام بیان

<sup>۱</sup> ماده ۶ ق.ب این موضوع را بدین‌گونه پیش‌بینی کرده: «هرکس بیمه می‌دهد، بیمه متعلق به خود او است، مگر آن‌که در بیمه‌نامه تصریح شده باشد که مربوط به دیگری است، لیکن در بیمه حمل و نقل ممکن است بیمه‌نامه بدون ذکر اسم و به‌نام حامل تنظیم شود».

<sup>۲</sup> مصوب اردیبهشت ماه ۱۳۱۶ هجری شمسی.

<sup>۳</sup> نقیعی، ابوالقاسم، عقد بیمه از دیدگاه حقوق و تعهدات، فصلنامه رهنمون، نشریه مدرسه عالی شهید مطهری، شماره‌های ۲ و ۳، پاییز و زمستان ۱۳۷۱، ص ۱۴۰.

<sup>۴</sup> جعفری لنگرودی، محمدجعفر، حقوق بیمه، بررسی تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه، مجله حقوقی وزارت دادگستری، شماره ۲، سال ۱۳۵۷، ص ۹۵.



موارد خاصی است که بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار توافق خاصی صورت می‌پذیرد، مانند بیمه بودن یکی از خطرهای استثناء شده. بنابراین، بیمه‌نامه سندی است که مظهر بروز تعهدات بیمه‌گذار و بیمه‌گر است.<sup>۱</sup>

### ۳. بیمه‌گذار<sup>۲</sup>

بیمه‌گذار شخصی است که در نزد بیمه‌گر، عواقب ناشی از خطرات معینی را بیمه می‌کند و در برابر این کار مبلغی را یکجا و یا به اقساط - که ممکن است ماهانه یا سالانه باشد - می‌پردازد. بیمه‌گذار ممکن است شخص حقیقی و یا حقوقی باشد و در تعریف از آن آمده که: «شخصی است که قرارداد بیمه را منعقد و پرداخت حق بیمه را تعهد می‌کند، یا شخصی است که تقاضای بیمه یا پیشنهاد بیمه را تنظیم، امضاء و تسلیم بیمه‌گر می‌نماید و پرداخت حق بیمه مربوطه را به عهده می‌گیرد».<sup>۳</sup> به طور کلی بیمه‌گذار شخصی است که مال یا جان یا سلامتی خود و شخص دیگری را با پرداختن مبلغی به عنوان حق بیمه، بیمه می‌نماید تا اگر خسارتی بر مال او وارد شود، بیمه‌گر خسارت او را بپردازد و یا اگر فوت نماید یا مصدوم شود، سرمایه معین را بیمه‌گر به شخص و یا وارث یا به شخص ثالث بپردازد.<sup>۴</sup> بیمه‌گذار، برعکس بیمه‌گر که شخص حقوقی است، ممکن است شخص حقیقی و یا حقوقی، اعم از خصوصی و یا عمومی باشد. بنابراین چه بسا بیمه‌گذار فرد یا شرکت تجاری یا شهرداری و یا مؤسسه دولتی و یا حتی یک انجمن باشد.

در مقابل بیمه‌گر به عنوان یکی از دو طرف قرارداد بیمه، بیمه‌گذار شخصی حقیقی یا حقوقی است که قرارداد بیمه را با بیمه‌گر منعقد و پرداخت حق بیمه را به ترتیب مندرج در بیمه‌نامه تعهد می‌کند.<sup>۵</sup> چنانچه در شرایط عمومی بیمه عمر شرکت سهامی بیمه ایران آمده: «بیمه‌گذار و بیمه‌شده ممکن است یک نفر باشد». مفهوم این عبارت این است که امکان دارد بیمه‌گذار و بیمه‌شده متعدد باشند. این طرز

<sup>۱</sup> در همین رابطه، در نخستین ماده از شرایط عمومی بیمه‌نامه از شرکت‌ها، اظهارات کتبی بیمه‌گذار و بیمه‌شده در برگ پیشنهاد بیمه و پیوست‌های احتمالی آن و گزارش پزشک معاینه‌کننده معتمد بیمه‌گر، که اساس قرارداد بیمه را تشکیل می‌دهد از این حیث کامل نیست که اولاً: نمی‌توان «اساس» قرارداد بیمه را از موارد غیر اساسی تشخیص داد و ثانیاً: باید تصریح شود که سند بیمه‌نامه حاوی شرایط عمومی و موارد مذکور، مبنای توافق طرفین، تفسیر قرارداد و حل و فصل اختلافات احتمالی است.

<sup>۲</sup> Insured.

<sup>۳</sup> محمودصالحی، جان‌علی، فرهنگ اصطلاحات بیمه و بازرگانی، چاپ دوم، انتشارات بیمه ایران، تهران ۱۳۷۲، ص ۸۰.

<sup>۴</sup> مدنی کرمانی، عارفه، همان منبع، ص ۵۴.

<sup>۵</sup> دستباز، هادی، اصول و کلیات بیمه‌های اشخاص، جلد دوم، چاپ اول، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، تهران ۱۳۷۷، ص ۱۳.

تلقی درست است؛ زیرا همانگونه که در شرایط عمومی شرکت سهامی بیمه آسیا نیز به صراحت ذکر شده و در فوق البته بدان اشاره شد: «بیمه‌گذار شخصی حقیقی یا حقوقی است که قرارداد بیمه را با بیمه‌گر منعقد و پرداخت حق بیمه را به ترتیب مندرج در بیمه‌نامه تعهد می‌کند». بنابراین در فرضی که بیمه‌گذار شخص حقوقی باشد، تعدد او با بیمه‌شده مسلم است. چون موضوع قرارداد بیمه تمامیت جسمانی اشخاص است و به مفهوم عرفی، آن را تنها می‌توان برای انسان شناسایی کرد و امکان تصور آن در مورد اشخاص حقوقی وجود ندارد. البته فرضی که بیمه‌گذار و بیمه‌شده در یک قرارداد، هر دو شخص حقیقی بوده و متعدد از هم باشند - مانند آنکه پدری اقدام به بیمه زندگی فرزند خود نماید - نه تنها منتفی نبوده، بلکه معمول می‌باشد.

#### ۴. بیمه‌گر<sup>۱</sup>

بیمه‌گر شخصی است که شغل او بر عهده گرفتن عواقب خطرناک موضوع عقد بیمه است؛ به عبارت دیگر شخصی است که در مقابل دریافت وجه یا وجوه پرداخت شده از طرف دیگر، متعهد می‌شود که هنگام بروز حادثه و خطر، خسارت وارده را بپردازد.

#### ۵. نفع بیمه‌ای

هر کسی نمی‌تواند از تأمین بیمه‌ای سود ببرد و در صورت تحقق ریسک موضوع بیمه، مبلغی را از بیمه‌گر دریافت دارد. تنها افرادی می‌توانند ذی‌نفع قرارداد بیمه قرار گیرند و از پوشش بیمه‌ای بهره گیرند که دارای نفع بیمه‌ای باشند. منظور از نفع هم این است که منفعت شخص در آن باشد که حادثه موضوع بیمه تحقق نیابد و در صورت حادثه، ضرری اعم از مادی یا معنوی متوجه وی گردد.<sup>۲</sup>

#### ب. سیر تاریخی شکل‌گیری بیمه‌های اشخاص<sup>۳</sup>

تلاش و کوشش انسان در طول تاریخ بر این بوده که به طریقی وسیله مبارزه با خطرات و حوادث را فراهم آورد تا بتواند زندگی خود و بستگانش را از اضطراب نجات بخشد و یکی از این حوادث نیز تهدید جان آدمی در مقابل خطرات روزافزون اجتماعات بشری بوده است. بشر همواره کوشیده که اقدامات

<sup>1</sup> Insurer.

<sup>2</sup> Swisher, Peter Nash, *The Insurable Interest Requirement for Life Insurance: A Critical Reassessment*, *Drake Law Review*, Vol. 53, 2004-2005, p. 481.

<sup>3</sup> Previous history.

احتیاطی لازم را برای جلوگیری از حوادث زیانبار به عمل آورد، تا از وقوع آن جلوگیری نموده و در صورت بروز حادثه نیز در مقام جبران خسارت وارده برآید. بنابراین نخستین و منطقی‌ترین اقدام انسان برای مصونیت در برابر حوادث و عواقب آن، به کار بردن وسایل و تمهیدات مختلف و انجام مراقبت‌ها و اقدامات لازم برای جلوگیری از بروز حادثه و کاهش عواقب ناخوشایند آنها بوده است.

## ۱. در جهان

مورخین تاریخ تبادل تجاری را به ۵۰۰۰ سال پیش باز می‌گردانند. در آن زمان، بابلی‌ها با ایجاد نوعی صنعت، فکر تبادل و در نتیجه ایجاد «بازار» را رونق دادند.<sup>۱</sup> اما از نظر تاریخی اولین ملتی که در باربری دریایی و آبی، تقسیم خطر را در ۳۰۰۰ سال پیش رعایت می‌کرده‌اند، چینی‌ها بوده‌اند.<sup>۲</sup> بعد از آن در حدود ۲۰۰۰ هزار سال پیش از میلاد مسیح، قانون حمورابی به وجود قراردادی به نفع حمل‌کنندگان کالا اشاره می‌کند.<sup>۳</sup> به استناد برگ‌های پاپیروس بدست آمده، سنگ‌تراشان حوزه سفلی مصر نیز بین خود صندوقی بوجود آورده بودند که به آنها اجازه می‌داد تا در هنگام وقوع بعضی حوادث مصیبت‌بار و بلایای عظیم که به لحاظ جانی برای فردی پیش می‌آمد از کمک همدیگر بهره‌مند شوند.<sup>۴</sup> دولت روم نیز در مقابل صاحبان کشتی و متصدیان حمل و نقل که آذوقه و سلاح برای روم حمل می‌کردند، متعهد شده بود که خسارات ناشی از طوفان و یا عملیات جنگی دشمن را نسبت به جان یا مال آنها جبران کند.<sup>۵</sup> زبان همگانی یا جنرال آوریج یک رسم بازرگانی شناخته شده بود که اهالی شهر لوان واقع در جزیره رودس آن را وضع کرده بودند. اگر برای نجات سرنشینان کالایی به دریا ریخته می‌شد، کسانی که خود یا کالای آنها نجات پیدا کرده بودند، می‌بایست خسارت کالاهای به دریا ریخته شده را به صاحب یا

1 Longaker, J. L, *History of Insurance Law*, University of Kansas City Law Review, Vol. 30, 1962, p. 33.

<sup>۲</sup> شیبانی، احمدعلی، تاریخچه پیدایش و تحول بیمه، نشریه شماره ۲، ۱۳۵۲، ص ۲.

<sup>۳</sup> دستباز، هادی، بیمه و کاربرد آن در جهان امروز، نشریه شماره ۶ کمیته ایرانی اتاق بازرگانی بین‌المللی، ضمیمه هفته‌نامه شماره ۸ سال ۱۳۶۷، زیر نظر کمیسیون ایرانی بیمه اتاق بازرگانی بین‌المللی، ص ۶.

<sup>۴</sup> ایزدپناه، مسیح، همان منبع، ص ۲.

<sup>۵</sup> مشایخی، همایون، همان منبع، شماره ۴۸.

صاحبان کالا می‌پرداختند. مقررات جنرال آوریج در قوانین ژوستی‌نین منعکس شد و امپراطور روم نیز آن را مورد قبول قرار داد.<sup>۱</sup>

اما نخستین قانون راجع به بیمه در قرن چهاردهم در شهرهای تجاری آن زمان - جنوا و فلورانس - به تصویب رسید که بر طبق آن بیمه دریایی کشتی‌های بیگانگان ممنوع گردید و البته هیچ‌گاه عملی نشد. قانون مذکور، به مقرره‌ای «متروک» بدل گردید و تنها شرایطی برای اعتبار چنین قراردادهایی در نظر گرفته شد.<sup>۲</sup>

پیدایش بیمه عمر، مکمل بیمه دریایی بود، که بعد از بیمه کاپیتان و کارکنان کشتی به مسافری نیز به مرور زمان تسری داده شد. بیمه عمر مانند بیمه دریایی ابتدا جنبه شرط‌بندی داشت؛ چنان‌که در شمال ایتالیا روی مرگ و زندگی افراد شرط‌بندی می‌شد. ولی این امر چون بر خلاف نظم جامعه بود، مقام‌های کلیسا آن را منع و تحریم کردند.<sup>۳</sup> در اواسط قرن هجدهم در کلوپ‌ها و اتحادیه‌ها، پرداخت و هزینه کفن و دفن اعزاء شروع شد و از اوایل قرن نوزدهم و با شروع انقلاب صنعتی رواج یافت و به‌صورت یک نوع تأمین از طرف شرکت‌های بیمه ارایه گردید. در خصوص بیمه عمر نظر بعضی از نویسندگان این است که منشأ تأسیس آن، بیمه‌های دریایی است و بیمه عمر با پیدایش بیمه دریایی بوجود آمده است، زیرا بیمه کشتی و محصولات آن اقتضاء آن را داشته، تا مسافران و ملاحان کشتی نیز بیمه شوند.<sup>۴</sup> اما اولین بیمه‌نامه عمر به تاریخ ۱۵۸۳ میلادی در شهر لندن یافت شده است. شرایط و مقررات بیمه عمر در این زمان جنبه تجربی و آزمایشی داشت تا آنکه در قرن هفدهم بر اساس اصول علم احتمال‌ها، که بلز پاسکال دانشمند فرانسوی کشف کرده بود، بیمه عمر به‌صورت امروزی پی‌ریزی شد و انگلیسی‌ها اولین کسانی بودند که اصول پاسکال را در این رشته به کار بردند.<sup>۵</sup>

<sup>۱</sup> جزایری، شمس‌الدین، حقوق کار و بیمه‌های اجتماعی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۴۷، ص ۱۸۳.

<sup>۲</sup> Holdsworth, W. S, *Early History of the Contract of Insurance*, Columbia Law Review, Vol. 17, 1917, p. 93.

<sup>۳</sup> محمودصالحی، جان‌علی، حقوق بیمه، چاپ اول، انتشارات بیمه مرکزی ایران، تهران ۱۳۸۱، ص ۷۳.

<sup>۴</sup> خامنه‌ای، سیدهادی، همان منبع، ص ۷۷.

<sup>۵</sup> محمودصالحی، جان‌علی، همان منبع.